

Opponensi vélemény Tátrai Szilárd
A nézőpont a nyelvi megismerésben
A kontextusfüggő kiindulópontok kognitív nyelvészeti megközelítése
című akadémiai értekezéséről

Az értekezés eredményei

Tátrai Szilárd eddigi munkásságával összhangban a kognitív megközelítést választotta akadémiai értekezése elméleti keretétül. Neki köszönhetjük, hogy a pragmatika tudományágának alapkérdéseit, alapfogalmait a funkcionális kognitív nyelvészet felől közelítve magyarul tárgyalta a *Bevezetés a pragmatikába* című könyvében. Akadémiai értekezése alapvetően eddigi munkássága összegzése folyóiratokban (1997; 2005; 2013 stb.) és gyűjteményes kiadványokban megjelent tanulmányai (2006; 2010; 2011; 2012 stb.) alapján.

Értekezésében funkcionális kognitív pragmatikai kiindulópontú elméleti háttér adja a *nézőpont* jelenségének a kontextusfüggő kiindulópontok szerinti vizsgálatát, és ennek a megközelítési módnak a kulcsfogalmát: a perspektíva fogalmát járja körül, a megnyilatkozás olyan nézőpontoszerkezetét taglalva, amelyben meghatározó az idő-, a térpozíció, a szociokulturális szituáció és a tudati beállítódás.

A pragmatikai és kognitív stilisztikai kiindulópontú kutatás a stílustulajdonítást deiktikus műveletként mutatta be, a stílus létrehozását és feldolgozását a szociokulturális attitűd jelölésével összefüggésben olyan dinamikus folyamatként, amelyben a megnyilatkozó a másik számára hozzáférhetővé tenni kívánt tapasztalatok konstruálását viszonyba hozza azokkal a közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára.

Nagyon helyeselhető a dolgozat célkitűzése, amely elméleti megalapozásra építve a magyar nyelvre vonatkozóan empirikus vizsgálatokat végez. Érdeme az értekezésnek, hogy a kontextusfüggő perspektívák működésének elméleti közelítéseit mindennapi és szépirodalmi diskurzusok kvalitatív vizsgálatával kívánta megvilágítani.

Számomra különösen fontossá az értekezés következő kérdéssora vált, amely lényeges szempontokra irányítja a figyelmet: Hogyan írható le a stílus a konstruálás integráns részeként? Hogyan értelmezhető a stílustulajdonítás a közös figyelem kontextusában? Milyen tényezőket aktiválva jut érvényre a megnyilatkozó szociokulturális szituáltsága a

stílustulajdonításban? Mivel magyarázható a stílus homogenitása és heterogenitása?

Egyetértek a szerzőnek a következő megállapításával: „a szociokulturális szituáltságnak mint kontextusfüggő kiindulópontnak a működését vizsgálva a megformálás, a stílus a konstruálás integráns részeként írható le” (8. old.). Nyilván ez többféle módon történhet meg: egyfelől maga a szöveg/a társalgás elemzésével, másfelől a szöveg/a társalgás létrejöttének, sőt értelmezése létrejöttének folyamata alapján. Tátrai Szilárd az utóbbit választotta értekezése témájául.

Az értekezés helyesen bizonyította, hogy a szociokulturális szituáltság, az interperszonális elemek, a személyhez kötöttség vagy éppen kötetlenség, illetve az idő- és térvizonyok meghatározzák a stílustulajdonítást mind az egyetemi órákon folytatott társalgásban, mind a szépirodalomban. (202. o.) Valóban fontosak ezek a pragmatikai szempontok, amelyek a szöveget alkotó/elemező folyamatra helyezik a hangsúlyt, ahogy a szöveg „alkotódása”/értelmezése a mindenkori közeg/beszélő folyamatában megszületik.

Az elemzések közül számomra különösen meggyőző volt a három Szerb-novella vizsgálata, amely azt bizonyította, hogy a megformálás ironikussá válásának eltérő jellege és összetettsége milyen változatokat mutat.

Az értekezés vizsgálati anyaga

Az értekező megfogalmazott szándéka szerint „használatalapú vizsgálatokat” (11. o.) fog dolgozatában bemutatni, ezért a dolgozat címének ismeretében előzetesen a nyelvi variabilitás széles palettájából nemcsak a dolgozatban elemzett két kört: az egyetemi előadásokon elhangzott társalgásokat, illetve a szépirodalmi diskurzusokat feltételeztem vizsgálati anyagnak.

A forrásanyag mennyisége és feldolgozása

Ismerve Tátrai Szilárd munkásságát, tudom, hogy a Quimby dalait, újabban pedig a Gyűlölet beszédet tette vizsgálata tárgyává, azt feltételeztem, hogy a legfőbb stílustípusok: a szépirodalmin kívül a hivatalos, a publicisztikai, a tudományos, szakmai, a társalgási stb. kontextusfüggőségét is vizsgálni fogja a kontextusok sokfélesége kapcsán. Természetesen értekezésében így is kellő mennyiségű forrásanyagból válogatta ki az elemzésre alkalmas diskurzusrészleteket.

Az egyik vizsgálatával azt az elméleti tételét kívánta bizonyítani, hogy „a diskurzus résztvevőinek stílustulajdonításában lényegi szerep jut a szociokulturális tényezőknek” (197. o.). De ennek a megállapításnak némileg ellent mond az Elméleti matematika című egyetemi órán elhangzó diskurzusrészletben a *basszus* szó használata. Egyrészt mert a diák nem volt tekintettel a szakórai szociokulturális helyzetre, a beszédpartnerére: a tanárra, esetleg arra lehet következtetni: a tanár nagyon fiatal volt, ezért hagyta szó nélkül a diákja közbevetését; másrészt mert az adatközlők többsége huszonéves, számukra ez a szó *nem feltűnő használatú* (különben a kutatásban kimutatott 69% is ezt jelzi, hiszen nem 100%-os a feltűnősége). Ha az ember arra gondol, hogyan beszélnek az egyetemisták a villamoson: nekünk, az idős nemzedéknek a nyomdafestéket nem tűrő szó használata miatt a diák beszéde heterogén stílusúvá válik, közben a diákok számára ez a legtermészetesebb közlési mód, és a homogén stílusú beszédükből nem rí ki.

Szívesen olvastam volna a *megalkotottság* kontextusfüggő voltáról abból a szempontból is, hogy új kontextusba helyezéssel miként születik új referencia: pl. egy színházi darabban mennyire funkcióssá válhat az 1. adat kiemelt stílusminősítésű eleme (*basszus*), és mennyire nincs szaliens jellege a diákok egymás közötti diskurzusában.

Mindenesetre érdekes lett volna, ha a felmérés a diskurzusban résztvevő diák és a tanár utólagos ön-stílusminősítésére is kitért volna. Akkor az is kitűnhetett volna, hogy a tanár *A kedvemért az egyszerűséget valahogy ügyesen definiáljuk!* felszólításában a *kedvemért* kitétele sem az egyetemi órai tudományos kommunikációba illő; valamint mert a diák megoldását várja a tanár, a *definiálja* igealak használata lett volna a megszokottabb.

Az értekezés módszerei

Senki sem szokta a stilisztikát és a pragmatikát társtudománynak vagy egyiket a másik segédtudományának nevezni, mégis született ilyen címen nyelvtörténeti írás Haader Lea tollából: *Stylus est ancilla pragmaticae* (1993, 116), illetve másik nézőpontból közelítette meg a kérdést Domonkosi Ágnes *A pragmatika szerepe a retorikai-stilisztikai alakzatok értelmezésében* (2009, 110). Hogy ez a két tudomány bizonyos értelemben egymásra van utalva, hogy van közös metszetük, azt mutatja Tátrai Szilárd dolgozata is, amelynek az 5. fejezete *A stílus perspektíváltsága: stílustulajdonítás hétköznapi és irodalmi diskurzusokban* címet viseli.

A módszertan szempontjából előremutató megoldása az értekezésnek az, hogy az elméleti okfejtések mellett az egyetemi órákon folyó tanár-diák beszélgetések kétlépcsős: empirikus nyitott és zárt kérdőíves vizsgálatát is elvégezte (Tátrai–Ballagó 2020a, 2020b). Hasznosnak bizonyult ez a kétlépcsős kérdőíves vizsgálati módszer, igazolva azt, hogy a stílustulajdonításra reflektáló megnevezések mint népi kategóriák a tudományos leírás részévé tehetők (203. o.), és ezek alkalmasak az adott diskurzus stílusának leírására.

Az értekezés fogalomhasználata

A tudományos művekben célszerű a szakszavak egyértelmű használata. Az értekező viszont a *diskurzus* szó fogalmi körét túlzottan kibővítette, hiszen értekezésében a következőket jelenti:

1. diskurzus 'beszéd folyamat' (2011, 209)
2. „diskurzusok (szövegek és társalgások)” (9. o.). Meggondolandó, így adni meg a *diskurzusok* fogalmát, mert akkor a drámák minek minősülnek: szövegnek vagy társalgásnak? A regényeknek mint írott *szövegeknek* is szokásos részei a *társalgások*.
3. „magát a diskurzust mint a konstruálás közegét” (9. o.)
4. „narratív és lírai diskurzusokban” (10. o.);
5. „A megformálásban érvényesülő kontextusfüggő szociokulturális viszonyulás az alábbi tényezőket érinti: diskurzus: a megnyilatkozónak a diskurzus megalkotottságához való viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. választékos – közömbös – laza)” (196. o.) – ez Tolcsvai Nagy Gábor *magatartás* fogalma helyett áll (1996, 2004, 2012). – Az idézetek alapján Tátrai Szilárd fogalomhasználata szerint a *diskurzus* maga a konstruálás folyamata, de a konstruálás eredménye is, sőt a konstruáláshoz való viszonyulás is.

A *perspektíva nézőpontként* és a *kiindulópontként* (30. o.) értelmezését nem gondolom hajszára azonos jelentésű fogalomnak.

A diskurzus résztvevőinek *egyezkedésére*, de még inkább *együttműködésére* nem használnám a *kollaboráció* (23. o.) a politikában pejoratív stílusminősítésű fogalmat.

A szakirodalom felhasználása

A nemzetközi és a magyar szakirodalom ismeretére épült az értekezés, és az értekező nagyon természetes módon ezt fejlesztette tovább a magyar nyelvre vonatkozóan.

A téma nyelvi megformáltsága

Lehet, hogy szószálhasogatásnak hat, de öreg tanárként azt tapasztalja az ember: célszerű a befogadót segíteni az értelmezésben. Nekem mint latin szakosnak nem jelentenek értelmezési gondot a latin vagy görög eredetű szavak, de magyar tanárként fontosnak tartom a gondolatok magyar nyelvű közlését. Ez nemcsak a nyelvújítás korában volt hasznos, hanem az lenne napjainkban is. Nem vagyok a nyelvi purizmus híve, nem kívánom az összes idegen szót kiirtani, mert sok használatos rögzült fogalomként a nyelvtudományban, a retorikában, a stilisztikában, ezeket én magam is sokszor használom. De hiszem, hogy attól még egy szöveg tudományos maradna, hanem nem az idegen szakirodalomból kölcsönzött tükörszavak tennék tudományossá az elméleti magyarázatot, hanem azok az igazságok, amelyeket az értekező megfogalmaz. Nem tudnánk például magyarul visszaadni az *adaptabilitás* (16. o.), a *probabilisztikusság* (198), a *profilál* (201) vagy az *interszjektív* fogalmát?

Bár magyar szó az *alkalmaznak*, de „*az emberek nyelvi szimbólumokat alkalmaznak*” (9. o.); „*diskurzus egyik résztvevője az általa alkalmazásba vett nyelvi szimbólumokkal irányítja a másik figyelmét*” (28. o.), mégis jobbnak érezném az *alkalmazott/használt szimbólumokkal*, illetve *szimbólumokat használnak* formákra váltást.

Az értekezés egyik helyén zavaró, hogy a diskurzus kétféle jelentése egyetlen mondatban szerepel: a *diskurzus* tudományos fogalomként és egy speciális szakmai tanácskozást jelölő, divatos hétköznapi kifejezésként: „*a kontextusfüggő kiindulópontok narratív és lírai diskurzusokban történő nyelvészeti vizsgálata diskurzusba hozható az irodalomtudományi narratológia és poétika vonatkozó kutatásaival*” (10. old.).

Támogatom Tátrai Szilárd értekezésének nyilvános vitára bocsátását a kutatásaiban, az elemzéseiben használt módszerei és a témája kibontása alapján levont elméleti következtetései miatt.

2024. febr. 14.

Szikszaïne' Nagy Irma

Szikszaïne Nagy Irma